

Protestant Theological University

Ex praevisa fide. Predestinatie uit vooruitgezien geloof bij Ägidius Hunnius

Matthias, M.

Published in:
NTT Journal for Theology and the Study of Religion

Published: 01/01/2019

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (APA):
Matthias, M. (2019). Ex praevisa fide. Predestinatie uit vooruitgezien geloof bij Ägidius Hunnius. *NTT Journal for Theology and the Study of Religion*, 73(2), 87-104.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons). You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

This publication might have been made available through the PThU Research Portal under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the PThU website: <https://www.pthu.nl/over-pthu/bibliotheek-pthu/diensten/article-25fa-taverne-amendement-end-user-agreement.pdf>

Takedown policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will investigate your claim and remove access to the work if necessary: bibliotheek@pthu.nl.

Downloaded from the PThU Research Portal (Pure): <https://pure.pthu.nl>.

Ex praevisa fide

Predestinatie uit vooruitgezien geloof bij Ägidius Hunnius

Markus Matthias

NTT 73 (2): 87–104

DOI: 10.5117/NTT2019.2.002.MATT

Abstract

In the late 16th century there was a broad academic discussion about the relationship between faith and predestination, not only in reformed theology but within the Roman-Catholic and the Lutheran denominations as well. In the Reformed tradition there were supporters of a strong Calvinistic particularism on the one hand and on the other hand there were attempts to overcome the 'decretum absolutum' by arguing for a humanistic compromise, which seems to be the motive behind Jacobus Arminius' (1560-1609) thinking. These debates led to the Synod of Dordt and the doctrines it produced, both of which are commemorated in 2018 and 2019. The Lutheran confessional writings (Formula of Concord, 1577) do not present a theologically convincing doctrine of predestination, as opposed to the sound argument developed by Aegidius Hunnius (1550-1603) in the doctrine of 'praedestinatio ex praevisa fide'.

Keywords: Predestination, Aegidius Hunnius, Synod of Dordt, praedestinatio ex praevisa fide

Inleiding

Wij herdenken dit jaar 400 jaar nationale synode van Dordrecht (1618/19) en daarom moet ook de theologische betekenis van de Synode, in het bijzonder de Dordtse leerregels, opnieuw aan de orde worden gesteld. Er werd en er wordt nog steeds veelvuldig kritiek geuit aan het adres van de

leervorming van Dordrecht, onder meer vanwege haar strikte predestinatieleer.¹ Deze leer heeft niet alleen ertoe geleid dat de remonstranten uit de gereformeerde kerk werden gezet, maar ze lijkt ook de vroomheid en cultuur op een manier hebben bepaald die ernstige vragen oproep (predestinatie-aanvechting, wanhoop,² immunisering van de theologie³ en diensengevolge secularisering). In die zin heeft Karl Barth over de leerregels gezegd dat de (oud-)protestantse orthodoxie op dat moment onbedoeld en ongewild haar eigen graf heeft gegraven.⁴ In deze bijdrage wil ik een alternatieve protestantse predestinatieleer laten zien die mijn inziens de kloof tussen de remonstrantse en de contraremonstrantse visie zou kunnen overbruggen.

Het gaat me hier niet om de (soms anachronistische⁵) vraag welke plek de predestinatieleer binnen de gereformeerde dogmatiek inneemt of zou moeten innemen, of ze een onderdeel, een principe of de sluitsteen⁶ van het christelijk geloof is. De vraag is hoe het Bijbels begrip 'predestinatie' in de theologie vorm moet krijgen zodat de theologische leer dat kan zeggen wat ze wil en moet zeggen.⁷ Om deze vraag te beantwoorden moeten eerst de bedoeling (motivatie) en de eigen aard van de theologische leer gereflecteerd worden.

1 Ch. Link, 'Prädestination II. Dogmengeschichtlich', en 'Prädestination III. Dogmatisch', in H.D. Betz e.a. (red.), *Religion in Geschichte und Gegenwart*.⁴ *Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Tübingen 2003, Volume 6, 1526-1530 en 1530-1532, 1531; K. Barth, *Die Kirchliche Dogmatik. Zweiter Band: Die Lehre von Gott. Zweiter Halbband*, Zollikon-Zürich 1946², § 32.2, 72-74; G. van den Brink, *Dordt in context. Gereformeerden accenten in katholieke theologie*, Heerenveen 2018.

2 C. Graafland, *Van Calvijn tot Barth. Oorsprong en ontwikkeling van de leer der verkiezing in het Gereformeerd Protestantisme*, 's-Gravenhage 1987, 29, 593.

3 Uiteindelijk dreigt het volharden in die leer zelf tot een teken van een uitverkoren geloof te worden.

4 K. Barth, *Die Kirchliche Dogmatik*, II.2, 74.

5 Over 'the problem of predestination, christocentrism, and central dogmas' zie R.A. Muller, *Calvin and the Reformed Tradition. On the work of Christ and the order of salvation*, Grand Rapids 2012, 62-64.

6 G. van den Brink, C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer 2012, 629-635. Een sluitsteen is het element waardoor het bouwwerk pas overeind blijft staan, en is dus onmisbaar voor het hele stelsel.

7 De problematische kloof tussen theorie en praktijk blijkt bijvoorbeeld uit de uitspraak dat 'de strakke systematisering van (...) [de] predestinatieleer (...) in de praktijk (...) gemittigeerd werd (...) doordat de soep in de prediking en pastoraat niet zo heet werd gegeten als ze werd opgediend'. (Van den Brink, Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 632). Vgl. daarentegen I. Kant, *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* (Philosophische Bibliothek 443), Hamburg 1992.

Veronderstellingen van de Dordtse Leerregels. Gereformeerde predestinatieleer en haar theologische motivatie

De motivatie van Calvijns predestinatieleer ligt in het antwoord op verschillende alternatieven en vragen, die Calvijn zich genoodzaakt zag op te lossen.

Allereerst gaat het om de vraag (in de zielzorg), of de mens zijn heil (en de wereldgeschiedenis) aan puur (onpersoonlijk en veranderlijk) toeval te danken heeft,⁸ of aan de goddelijke (persoonlijke en langdurig trouwe) lotsbestemming. Calvijn koos uiteraard voor de tweede optie en heeft de predestinatieleer dus in lijn met de leer van de goddelijke voorzienigheid gezien.⁹ Ook als men zijn motivatie accepteert, doet zich toch de vraag voor, of Calvijns leer van een eeuwige wilsbeslissing voldoet aan de eisen die de zielzorg stelt. Voor een theologische leer is het immers niet voldoende dat ze pastoraal bedoeld is, als ze uiteindelijk het tegenovergestelde bewerkt of kan bewerken.¹⁰

Het andere punt betreft het theologisch-historische en genade-theologische alternatief tussen middeleeuws 'Semipelagianisme' (*cooperatio* van de mens met de genadengave) en Augustinisme (God als enige werkoorzaak van rechtvaardiging, eeuwig heil en tijdelijke heiliging).¹¹ Daarmee lijken de eer van God¹² en het genade-karakter van het heil op het spel te staan, zodat ook in dit opzicht Calvijn voor de tweede optie koos.

8 J. Calvijn, *Institutio Religionis Christianae*, Geneva 1559, I 16, 1-4 (C.A. de Niet, W van 't Spijker [red.], Houten 2009, 1, 204-208).

9 Graafland, *Van Calvijn*, 5-24. Het maakt uiteindelijk niet uit op welke plaats binnen de *Institutie* de predestinatieleer wordt uitgewerkt, zolang de predestinatie als speciale voorzienigheid wordt gezien, een theologisch model dat ook terug te vinden is in de relatie van 'algemene' (17; vgl. de verbondsgedachte, 10) en 'bijzondere verkiezing' of van *vocatio generalis* en *vocatio specialis* of van zichtbare en onzichtbare kerk (18v). – Als Calvijn later voor een 'aposteriorische benadering' (12) of voor de kenweg van het geloof (11) kiest, is dat wel vroom, maar theologisch niet voldoende; want daardoor wordt alleen maar duidelijk dat de (theoretische) leer als zodanig niet deugt voor de praktijk van de verkondiging.

10 Vgl. Graafland, *Van Calvijn*, 27, 33-35 enz.

11 Vgl. Graafland, *Van Calvijn*, 25-27.

12 Hoe aan de eer van God (gloria Dei) (Graafland, *Van Calvijn*, 30v.), aan zijn verheerlijking of aan een 'theocentrische' benadering (14) het meest recht wordt gedaan, is nog maar de vraag. Dat zelfs het behoud van mensen (31), hun heiliging (31) en nederigheid (*humilitas*, 31v.) nog deze eer moeten dienen, lijkt me niet in overeenstemming van de strekking van de Bijbel die het over bevrijding uit (of: het verwerven van vrijheid van elke vorm van) 'slavernij' heeft.

Ten derde was het blijkbaar noodzakelijk een historische ervaring te verklaren, te weten dat niet alle mensen door de prediking van het evangelie objectief of subjectief geraakt worden.¹³ Ook dat is een ernstige vraag. Maar kan ons een antwoord gerust stellen dat met de klassieke predestinatieleer een *contradictio in adjecto* (een tegenstrijdigheid in het bijgevoegde) poneert, te weten dat de rechtvaardiging van de zondaar puur uit genade ook moet voldoen aan de normen van rechtvaardigheid: genade is er alleen (voor sommigen) als er ook rechtvaardigheid (voor de anderen) is?

De genoemde redenen zijn ook bepalend geworden voor de formulering van de Dordtse Leerregels.

Het in Dordrecht geboden alternatief van de leer

De gereformeerde Predestinatieleer is onder meer gestoeld op drie methodologische beslissingen. De eerste beslissing is erin gelegen, dat men het Woord van God, ontvangen uit de Heilige Schrift, als *doctrina* verstaat,¹⁴ dus als informatie over hetgeen we over de verhouding tussen God en mens kunnen en móeten weten (Calvijn).¹⁵ Retorisch of communicatief-theoretisch spreekt God ons in de Bijbel niet direct aan, maar via de mededeling (openbaring) van een 'Weten van God' (de *doctrina* die op basis van de Schrift kan gereconstrueerd worden). Dat 'Weten van God' heeft dan ethische consequenties. Het gaat dus om een dogmatische leer aan de ene kant (werkelijkheid als onderwerp van een theoretische benadering) en een te

13 Calvijn, *Institutio*, III 21, 1 (De Niet, Van 't Spijker [red.], 2,125): 'De noodzaak (...) van de leer van de verkiezing (...) Nu wordt het verbond van het leven niet aan alle mensen en zonder onderscheid gepredikt, en bij hen aan wie het gepredikt wordt, verkrijgt het niet in dezelfde mate of altijd een plaats.'; vgl. Graafland, *Van Calvijn*, 16v.).

14 Th. Mahlmann, "Doctrina" im Verständnis nachreformatorischer lutherischer Theologen', in P. Büttgen (red.), *Vera Doctrina. Zur Begriffsgeschichte der Lehre von Augustinus bis Descartes*, Wiesbaden 2009, 199-264; vgl. H.J. Selderhuis, 'Der Begriff "Doctrina" in der reformierten Tradition des 16. Jahrhunderts', in hetzelfde werk, 265-282.

15 Calvijn, *Institutio*, I 1, 1 (De Niet, Van 't Spijker [red.], 1, 54): 'De hele hoofdinhoud van onze wijsheid, voorzover die althans als ware en deugdelijke wijsheid [*summa sapientiae verae ac solidae*] aangemerkt mag worden, bestaat eigenlijk maar uit twee delen: kennis van God en kennis van onszelf.' In 1536 had Calvijn hier nog 'doctrina' staan. In 1539 veranderde hij dat in 'sapientia', maar gebruikte 'summa doctrinae' weer bij de terugblik op het geheel aan het begin van hoofdstuk 7 (1539) = hoofdstuk 11 (1554). Zie Calvijn, *Institutio*, 1536 (1539), I 1, 1 (*Corpus Reformatorum* 29, 1863, 27, 279 en 801): Het is de leer (*doctrina*), te weten de ware kennis van God en onszelf (*vera Dei nostrique notitia*), waardoor wij de gemeenschap van het heil (*salutis communionem*) bereiken (*pervenimus*).

realiseren praktijk (handelingen als onderwerp van de praktisch-ethische benadering) aan de andere kant.

De tweede beslissing volgt uit het begrip van de theologie als *doctrina*. De theoloog neemt een standpunt buiten zijn onderwerp in en meent op deze manier op objectieve wijze de werkelijkheid te kunnen beschrijven – een werkelijkheid, die zich als waar bewijst, doordat zij zich rationeel in de logica van oorzaak en gevolg laat beschrijven.

Deze methodologische beslissing laat zich aan het begin van de 17^e eeuw zien wanneer de gereformeerde theologen de theologie binnen het kader van het op de universiteiten ingevoerde Neo-Aristotelisme niet als praktische, maar als deels theoretische, deels praktische wetenschap beschouwden, juist anders dan de overwegende meerderheid van de Lutherse theologen, die theologie als een praktische wetenschap beoefenden. Dat is ook daarom opmerkelijk omdat de gereformeerde Bartholomäus Keckermann (1572-1608), die toen de invoering van het Neo-Aristotelisme bevorderde, ook ervoor pleitte die theologie als uitsluitend praktische wetenschap te beschouwen.¹⁶

De derde preliminaire beslissing betreft de opvatting van ‘geloven’. Wanneer men ‘geloven’ volgens de middeleeuwse en gereformeerde traditie – ondanks het genade-karakter – als een menselijke handeling of dispositie¹⁷ verstaat en niet als een gebeurtenis die de mens volstrekt passief (*merè passive*) overkomt, dan werpt zich hier opnieuw de vraag op naar het aandeel van de menselijke (natuurlijke) krachten, om tot geloof te komen.

Zolang men deze beslissingen deelt, beweegt men zich met Arminius¹⁸ en de remonstranten en contraremonstranten in Dordrecht op het vlak van de

16 Vgl. H.E. Weber, *Die analytische Methode der lutherischen Orthodoxie*, Naumburg 1907, 39-44; dientengevolge neemt ze evenmin de analytische methode van de praktische wetenschappen over.

17 Vgl. Dordtse Leerregels I, Artikel 9: ‘Eadem haec electio facta est non ex praevia fide, fideique obedientia, sanctitate, aut alia aliqua bona qualitate et dispositione, tanquam causa seu conditione in homine eligendo praerequisita, sed ad fidem, fideique obedientiam, sanctitatem, etc.’ (J.N. Bakhuizen van den Brink [red.], *De Nederlandse Belijdenisgeschriften in authentieke teksten, met inleiding en tekstvergelijkingen*, Amsterdam 1976², 225-287). ‘Deze verkiezing is geschied niet uit het vooruitgeziene geloof en de geloofsgehoorzaamheid, heiligheid of een andere goede hoedanigheid of geschiktheid als een oorzaak of voorwaarde, van tevoren vereist in de mens die verkoren zou worden; maar tot het geloof en de gehoorzaamheid van het geloof, tot heiligheid enzovoorts.’ (*Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, Heerenveen 2009, 197).

18 K.D. Stanglin, Th.H. McCall, *Jacob Arminius. Theologian of Grace*, Oxford 2012, 94-140.

(middeleeuwse)¹⁹ discussie en zal men met de oplossing van de contraremonstranten moeten instemmen.²⁰ Mijns inziens worden deze uitgangspunten door Luther en de Lutheranen niet gedeeld, zodat hun zicht op de zaken – ondanks alle overeenkomsten – fundamenteel daarvan te onderscheiden is.²¹

Het Lutherse Model: Premissen van Luther

Ook de Lutherse theologie van de late 16e eeuw zag zich met de predestinatievraag in haar vele nuances geconfronteerd. Uiteindelijk heeft ze zich van de haar aangeboden alternatieven bevrijd, doordat ze aansloot bij Luthers opvatting dat het Woord van God in de Bijbel niet als *doctrina* of uiteenzetting, maar als *verbum* of aanspreking te begrijpen valt, als Woord van vordering,²² van wet en van toorn, en als Woord van genade, van evangelie en van belofte.²³

19 W.J. van Asselt e.a. (red.), *Reformed Thought on Freedom. The Concept of Free Choice in Early Modern Reformed Theology*, Grand Rapids 2010, 22: 'there is enough evidence to argue that Reformed theology and anthropology participated in a tradition articulating an overarching theory of synchronic contingency developed by Duns Scotus, in which the radical dependence and freedom of all creaturely beings was formulated.'

20 Graafland, *Van Calvijn*, 85-119. 121-163 (*prima causa – secundae causae*, (on)vrije wil als vermogen tegenstrijdige beslissingen te kunnen nemen, genade als middel voor de ethische verbetering van de mens; Gods handelen als wel dat niet contingent of reagerend op het handelen van mensen, rechtvaardigheid en barmhartigheid als maatstaven voor Gods handelen).

21 Het standaardargument dat Luther evenzo 'in principe' (in het dispuut met Erasmus, 1525) een dubbele predestinatie leerde (bijv. Graafland, *Van Calvijn*, 9v) snijdt geen hout, omdat Luther in zijn betoog duidelijk twee onderdelen (*partes summae Christianae*) onderscheidt: de eerste helft van de theologie gaat over zelfkennis en Godskennis en de andere helft over de vraag of God alles zonder contingentie bewerkt en de mensen dus alles noodzakelijk doen (M. Luther, *De servo arbitrio. Over kiezen in gebondenheid*, alinea 15 en 16, in M. Luther, *Theologische anthropologie* [band I], Eindhoven 2017, 274). Luther toont op die manier aan dat het (algemeen) Godsbegrip geen vorm van contingentie toelaat en dat vanuit de Heilige Schrift (en de ervaring) geen abstracte vrijheid van de menselijke wilsbeslissingen verdedigd kan worden. Op die manier heeft Luther zo te zeggen het begrip van de menselijke vrijheid alleen maar gedeconstrueerd. Dat betekent echter niet dat hij daarmee een (dubbele) predestinatie leert; dat kan hij niet omdat God in zijn verborgenheid (het algemene Godsbegrip) ons niet aanspreekt, maar alleen te vrezen is.

22 Vgl. A. Beutel, 'Wort Gottes', in idem (red.), *Luther Handbuch*, Tübingen 2005, 362-371, 370.

23 Vgl. M. Matthias, *Als God spreekt ... Martin Luther over theologie als grammatica. Rede. Uitgesproken bij de viering van de negende dies natalis van de Protestantse Theologische Universiteit*, Amsterdam 2015; ook als: M. Matthias, 'Wenn Gott spricht ... Martin Luther über Bedeutung und Funktion der Grammatik für die Theologie.' *Luther. Zeitschrift der Luther-Gesellschaft* 3 (2017), 179-194.

Wanneer het Woord van God zijn ‘aanspreking’ is, dan is er voor de theoloog geen standpunt buiten die aanspreking. Hij verneemt óf het Woord van toorn, óf het Woord van genade. Genade, die men ervaart, kan men doorgeven, omdat het (onverdiende) genade is; de toorn, die me treft, kan ik niet voorzegen, omdat hij mij persoonlijk en terecht treft. Daarmee wordt duidelijk, dat in deze visie verkondiging nooit ambivalent kan zijn. Zij moet altijd gericht zijn op de verkondiging van genade; zelfs de verkondiging van de wet en de toorn zijn slechts ‘tuchtmeesters’ tot Christus en tot de genade (Galaten 3:24). Daarom kan de verkondiging of de leer (ook niet als leerregel) nooit over een dubbele predestinatie gaan.

Luther heeft het probleem van determinisme en predestinatie anders opgelost; hij heeft de vraag van een goddelijke alwerkzaamheid aan de ene kant – als het in engere zin theologische deel van de leer (namelijk de causaliteit van oorzaak en gevolg) – onderscheiden van de vraag van de vrijwilligheid van een feitelijk gebonden wil – als het antropologische deel van de leer (namelijk de causaliteit van middel en doel) aan de andere kant.

Met dit onderscheid gaat het onderscheid tussen het abstracte begrip van een woordloze God (*deus absconditus*) en het concrete begrip van een sprekende God (*deus revelatus*) gepaard. Ook Luther hecht waarde aan Gods almacht en vrijheid (onafhankelijkheid en trouw aan zichzelf), die in het abstracte Godsbegrip gegarandeerd is, ondanks dat zijn handelen niet te herkennen valt. Deze kant van God is ons, in haar rationaliteit (begrip, reden, doel), evenzo verborgen als de werkelijkheid zelf. God kan in zijn verborgenheid niet tot onderwerp van theologische uitspraken worden.²⁴ Dit Godsbegrip bevat slechts een noodzakelijke en abstracte beschrijving *a priori*. De theologie houdt zich immers alleen met de in Christus sprekende God bezig, dat wil zeggen: met God, die mens werd en op die manier

24 Wanneer Mahlmann, ‘Prädestination’, 119, 20-21 meent, dat Luther zichzelf tegenspreekt (*Weimarer Ausgabe* 18, 685, 21-24: ‘Caeterum Deus absconditus in maiestate, neque deplorat neque tollit mortem, sed operatur vitam, mortem, et omnia in omnibus. Neque enim tum verbo suo definivit sese, sed liberum sese reservavit super omnia.’ ‘De in zijn majesteit verborgen God echter treurt niet om de dood en neemt hem niet weg, maar hij bewerkstelligt leven, dood, ja, alles in allen. En daarbij heeft hij zichzelf door zijn woord niet ingeperkt, maar zichzelf vrijheid voorbehouden boven alle dingen.’ Luther, *De servo arbitrio*, 108, in Luther, *Theologische anthropologie* [band I], 428v.), dan klopt dat niet, omdat het begrip van God in zijn verborgenheid (*deus absconditus*) wel een Godsbegrip (*a priori*) is, dus noodzakelijk verbonden is met de eigenschappen als almacht, voorzienigheid enz. Alleen in die zin moet men ook concluderen dat alles wat is door God gewild is. Maar van dat Godsbegrip is geen overgang mogelijk naar God die in de Bijbel tot de mensen spreekt.

slechts in de gestalte van Jezus Christus ervaarbaar (*a posteriori*)²⁵ is, opdat de mens bij God is.

Uitwerking van de predestinatieleer bij Ägidius Hunnius

Theologiehistorisch moet men vasthouden, dat afgezien van enkele binnen-gereformeerde bezwaren zoals die van Jerôme Bolsec (ca. 1520-ca. 1584)²⁶ in de jaren 1551-1555 de Predestinatieleer vóór het jaar 1560 noch omstreden, noch als confessioneel probleem erkend werd, maar pas door Tilemann Heshusius (1527-1588) in het nawoord bij zijn werk *De praesentia corporis Christi in coena Domini* (Jena 1560) als probleem van Calvijns theologie op de theologische agenda werd gezet.²⁷ In het bijzonder be- treurt Heshusius, dat Calvijns leer van een geheim, goddelijk besluit ertoe leidt, dat de onthullende betekenis en de soteriologische werkzaamheid aan Christus' verlossingswerk wordt ontnomen, wanneer het verlossings- werk van de vroegere, genadige determinatie afhankelijk wordt gemaakt. De voortdurende publieke weerstand van de Lutheranen tegen de gerefor- meerde vorm van de predestinatieleer begint pas in het jaar 1586 met het godsdienstgesprek in Mömpelgard, tussen Jakob Andreä en Theodor Beza.

In de tweede helft van de 16^e eeuw had zich in de Lutherse Predestinatie- leer echter reeds een wending voltrokken. Men nam het 'melanch- thonische' onderscheid tussen het 'vooraf weten' (*praescientia*) en de Predestinatie over om het begrip van God als werkoorzaak van de zonde buiten het Bijbelse Godsdenken te houden. God weet wel van tevoren wat er zal gebeuren, maar bepaalt het niet. De noodzaak van deze voorkennis van God, in de zin van onfeilbaarheid, is puur gebaseerd op de onveran- derlijkheid van de beslist gekende feiten. Daarbij past dat predestinatie nog altijd uitsluitend duidt op de werken van God ten behoeve van het goede. Zoals Maarten Chemnitz (1522-1586), een vooraanstaand theoloog van de tweede generatie van de reformatorische beweging, maakt ook de Concordia-formule (Konkordienformel) onderscheid tussen *praescientia*

25 Vgl. M. Luther, *Disputatio Heidelbergae habita*, 1518, alinea 49, in Luther, *Theologische anthropologie* (band I), 80v: 'Sed qui visibilia et posteriora Dei, per passiones et crucem conspecta intelligit'.

26 P.C. Holtrop, *The Bolsec Controversy on Predestination from 1551-1555*, Lewiston 1993.

27 Voor het volgende baseer ik me op mijn studie: M. Matthias, *Theologie und Konfession. Der Beitrag von Ägidius Hunnius (1550-1603) zur Entstehung einer lutherischen Religionskultur* (Leucorea Studien zur Reformation und Lutherischen Orthodoxie 4), Leipzig 2004, 119-158.

(vooraf-weten) en Predestinatie, waarbij – vanzelfsprekend – wordt vastgehouden aan de voorrang van de uitverkiezing boven het gepredestineerde geloof.²⁸

Een duidelijke vervolgentwikkeling en vooruitgang wordt pas geboden door de leer van *praedestinatio ex praevisa fidei* zoals die door Ægidius Hunnius (1550-1603) op een geheel nieuwe manier wordt ontwikkeld.²⁹ Ze komt overigens niet overeen met de pas later, namelijk sinds ca. 1600 opkomende leer van Arminius (1560-1609),³⁰ die door de synode van Dordrecht veroordeeld werd.³¹ De volgende problemen werden op deze manier tot een sluitende oplossing gebracht:

- (1) De Bijbel, en dan met name het Nieuwe Testament, spreekt herhaaldelijk van een predestinatie (vanaf het begin van de wereld). Deze makkelijker deterministisch te verstane uitspraken moeten met het evangelie van het verlossende Woord van God in overeenstemming gebracht worden (predestinatie als protologische rechtvaardigingsleer: het heil is niet contingent bijgekomen).
- (2) Met de ervaring van de rechtvaardiging (vergeving van schuld en straf) moet het geloof ook met een besef verzekerd te zijn van eeuwig

28 *Solida Declaratio*, XI, 23 (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche, Berlin 1930*, 1070).

29 Voor het eerst vinden wij deze leer in Ægidius Hunnius, *Propositiones de praecipuis christiane religionis capitibus*, Frankfurt a.M. 1585 (Disputatio IX. De Praedestinatione); vgl. Matthias, *Theologie*, 142v.).

30 Ze komt niet overeen, omdat Arminius aan de ene kant dezelfde genoemde theologisch-methodologische principes hanteerde als zijn tegenstanders en aan de andere kant theologisch te veel hechte aan het geloof als een vrije (en contingente) daad van de mens (Graafland, *Van Calvijn*, 88; vgl. Stanglin, McCall, *Arminius*, 134-139). Daarom lijkt het erop dat Arminius – gezien de vele gelijkkluidende uitspraken (predestinatie als verkiezing, 95; Christus en het geloof als redenen van de uitverkiezing, 96, 100v; duidelijke onderscheiding van voorzienigheid en predestinatie, 99; verkiezing uit voorwetenschap, 102; betrekking van rechtvaardiging en predestinatie op elkaar, 103v; *voluntas antecedens* – *voluntas consequens*, 105) – de leer van Hunnius wel kende, maar evenmin volgde als Samuel Huber (zie onder).

31 Dordtse Leerregels I, 9. – De predestinatieleer *ex praevisa fide*, die ook door de remonstranten en door Arminius werd verdedigd, is in haar Lutherse eigenheid verkeerd begrepen, als daarmee het volgende alternatief verbonden is: het geloof, dat God voorziet, en op basis waarvan hij de gelovige uitverkiest, is of een gave van God of een dispositie die voortkomt uit een handelen van de mens. In de predestinatieleer *ex praevisa fide* zou dan uitsluitend het bovengenoemde alternatief van het augustinisme en het semipelagianisme op een ander niveau of in een andere verschijningsvorm terugkeren. Dat hebben de vaders van de Dordtse synode goed gezien. Vgl. Stanglin, McCall, *Arminius*, 136: ‘One way of putting this fundamental difference between Arminius’ account and that of his opponents is to ask the question: “Do we believe because we are elect (Reformed opponents), or are we elect because we believe (Arminian)?”’.

heil gepaard gaan (predestinatie als eschatologische rechtvaardigingsleer: het in de rechtvaardiging ervaren heil is het eeuwige heil vanwege Gods trouw).³²

- (3) Het begrip van 'rechtvaardiging *sola fide*' moet ook door de predestinatieleer gegarandeerd en geloofwaardig zijn.
- (4) De vraag naar het ongelooft (en de geïmpliceerde 'verdoeming') moet als 'onmogelijkheid' opgelost worden.

Volgens Ägidius Hunnius gaat het erom, dat de predestinatie als Gods eeuwige, goddelijke besluit van de verkiezing (*electio*) geen andere reden kan hebben dan de rechtvaardiging³³ die de christen in zijn levenstijd ervaart. De rechtvaardiging bestaat echter in het geloof in Christus.³⁴ Anders gezegd: de mens staat rechtvaardig voor God, wanneer de mens vertrouwt op Gods toezegging van de gemeenschap van God en mens in Christus. Daarom moet de geloofsrelatie ook een constitutief bestanddeel van de uitverkiezingsleer zijn.

Binnen deze Rechtvaardigingsleer (en daaruit volgend ook binnen de Predestinatieleer) kan verder onderscheid worden gemaakt tussen de algemene uitspraak (regel), hoe de mens algemeen gerechtvaardigd wordt, en de speciale en concrete ervaring van de gelovige, dat hij (enigszins) gelooft en daarom (gezien de zwakheid van het geloof *per imputationem*, namelijk *pars fidei pro toto fidei*)³⁵ gerechtvaardigd is.

32 Dat (de 'volharding der heiligen' of 'de zekerheid van het heil') is ook één bedoeling (*usus*) van Calvijns leer (Graafland, *Van Calvijn*, 33-35). Uiteindelijk moet Calvijn echter weer beweren dat de mens in zichzelf ervaringen moet opzoeken die als kenmerken van een uitverkorene kunnen worden gezien (vgl. noot 44). Op die manier maakt hij de zekerheid van het heil afhankelijk van zelfervaringen, net als de middeleeuwse kerk de verlossing van schuld afhankelijk maakte van de oprechtheid van het berouw. Tegen dit soort introspectie die feitelijk de heilzekerheid en dus ook het heil van ervaringen in ons (*in nobis*) afhankelijk maakt, heeft Luther zich zo fel verzet (M. Luther, *Disputatio de remissione peccatorum*, 1518, in M. Luther, *Soteriologie. De christelijke vrijheid in het geloof in Christus*, Eindhoven 2018, 50-65). Als het geloof in Christus voor Calvijn het eigenlijke kenmerk van de uitverkiezing was, zou hij beide elementen ook in de leer van de uitverkiezing moeten onderbrengen, dus in een leer van de uitverkiezing uit (vooruit gezien) geloof in Jezus Christus, wat hij toch niet wilde (Graafland, *Van Calvijn*, 25, 36-41).

33 Volgens Graafland, *Van Calvijn*, 23v, bleek voor Calvijn de leer van de rechtvaardiging theologisch 'niet voldoende te zijn'.

34 Voor Calvijn is de kern echter niet het *sola fide* (en het herstel van de gemeenschap van God en mens die op die manier plaatsvindt), maar het *sola gratia*; daarvan is de diepste fundering de uitverkiezing (Graafland, *Van Calvijn*, 23).

35 Vgl. M. Matthias, 'Zurechnung der Gerechtigkeit Christi? Beobachtungen zum Sprachgebrauch von Imputare bei Luther', *Luther-Bulletin. Tijdschrift voor interconfessioneel Lutheronderzoek* 22 (2013) [2014], 70-100, 91v.

Met het oog op de Predestinatieleer grijpt Hunnius, voor het onderscheid tussen deze beide aspecten van de Rechtvaardigingsleer, namelijk de algemene Rechtvaardigingsleer en de speciale Rechtvaardigingservaring, terug op het onderscheid tussen *voluntas antecedens* und *voluntas consequens* van Johannes Damascenus (676-749).³⁶ Uit kracht van zijn *voluntas antecedens* heeft God (als regel) besloten, al diegenen eeuwig zalig te maken, die in zijn verzoening in Christus geloven. Conform deze regel maakt God met zijn *voluntas consequens* (van begin af aan tot in eeuwigheid) die individuen zalig, wier geloof hij concreet vooruitziet.

De Predestinatieleer beantwoordt daarmee niet de vraag, hoe het komt dat sommige mensen niet geloven (ze impliceert echter evenmin, dat allen die niet geloven, noodzakelijkerwijze verdoemd zijn). Uiteindelijk gaat de leer ervan uit, dat de mens, die de door de *ordo salutis*³⁷ beoogde gemededelen (kerkgang, boetvaardigheid, sacramenten enz.) gebruikt, uiteindelijk door het Woord van God *sola gratia* bereikt en veranderd wordt. De vraag, waarom sommige mensen hetzij niet met de beoogde middelen in aanraking komen, hetzij deze weigeren of niet geraakt worden, valt dan weer onder het bereik van de mysterieuze werkelijkheid. (De enige winst die ik uit het antwoord op die vraag zou kunnen halen, is de vreugde niet tot de verdoemden te behoren, een vreugde die berust op de vergelijking van mijn status met degene van de verdoemden. Zou ik mijn vreugde niet eerder moeten halen uit de verlossing van mijn eigen ellende?)

Men zou het verband tussen geloof en predestinatie bij Hunnius (met Theodor Mahlmann)³⁸ zo kunnen verstaan, dat 'het volhardende geloof (in de levenstijd van een christen) logisch bestanddeel (*voluntas antecedens*), feitelijke verschijning (*voluntas consequens*) is van de Predestinatie (in de eeuwigheid) (...)':

36 Vgl. M. Coors, *Scriptura efficax. Die biblisch-dogmatische Grundlegung des theologischen Systems bei Johann Andreas Quenstedt. Ein dogmatischer Beitrag zu Theorie und Auslegung des biblischen Kanons als heiliger Schrift* (Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie 123), Göttingen 2009, 275.

37 In de Lutherse theologie wordt (vóór de 18^e eeuw) het begrip *ordo salutis* helemaal anders begrepen dan in de gereformeerde traditie, zie M. Matthias, 'Ordo salutis. Zur Geschichte eines dogmatischen Begriffs,' *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 115:3 (2004), 318-346. Vgl. nu ook een herziening van het begrip binnen de gereformeerde theologie door Muller, *Calvin*, 163-167.

38 Vgl. Th. Mahlmann, 'Prädestination V. Reformation bis Neuzeit' in G. Müller e.a. (red.), *Theologische Realenzyklopädie* 27, Berlin etc. 1997, 118-156. Op dezelfde manier argumenteert ook R. Söderlund, *Ex Praevisa fide. Zum Verständnis der Prädestinationslehre in der lutherischen Orthodoxie*, Hannover 1983, 62-64. Hij beroept zich trouwens in eerste instantie op Johann Gerhard (1582-1637), niet op Ágídius Hunnius.

Deze interpretatie raakt niet aan het begrip van Hunnius, indien men bedoelt, dat het geloof van de individuele mens logisch en causaal (in de zin van een *effectus electionis*) van de predestinatie afhankelijk is. Veelmeer is het geloof zowel logisch (*voluntas antecedens*) als causaal (*voluntas consequens*) voorwaarde voor predestinatie.

Het begrip van het geloof bij Hunnius als *effectus electionis* zou alleen dán standhouden, wanneer men Hunnius' Predestinatieleer voor 'gelijksoortig gestructureerd' houdt als de molinistische (Luis de Molina, 1535-1600) en wellicht ook remonstrantse³⁹ leer van de *scientia media* en het door haar bepaalde verband tussen contingentie en determinatie. Volgens deze leer weet God niet alleen het feitelijke en het mogelijke vooruit, maar ook alle mogelijke werelden die zullen ontstaan op basis van bepaalde contingente beslissingen. Uiteindelijk kiest God vanuit deze verschillende werelden één wereld waarbij de contingente menselijke beslissingen voor het gevolg (mede-) verantwoordelijk zijn. Het hoort echter bij de eigenheid van Hunnius, om zich te willen onttrekken aan de theoretisch consequente indeling van de menselijke wil als factor binnen het (goddelijke) oorzaak-gevolg-verband, wat wellicht filosofisch ontoereikend, theologisch (met betrekking tot de eigenheid van het geloof en de mysterieuze werkelijkheid) echter consequent en noodzakelijk is. Bovendien zou het vreemd zijn als God op de een of andere manier aan contingente gebeurtenissen gebonden was aangezien hij als schepper ook de schepper van alle mogelijkheden is.

Onjuist is ook de interpretatie van Gottfried Adam, die het standpunt van Hunnius naar het calvinistische onderscheid van *voluntas signi* en *voluntas beneplaciti* of van de roeping en (uit)verkiezing verschuift. Deze interpretatie komt neer op de voorstelling van twee wilshandelingen, waarvan de eerste (*antecedens*) de algemene liefdeswil is, 'op grond waarvan (God) wil, dat alle mensen gered worden. De uitverkiezing heeft hierin geen plaats.'⁴⁰ Deze universele heilswens zou (alleen) in de barmhartigheid van God en de satisfactie van Christus gegrond zijn. Pas in de *voluntas consequens* zou Gods decreet horen, dat alleen zij heilig moeten worden, die in Christus geloven. Deze interpretatie weerspreekt kortweg de formulering

39 Vgl. Graafland, *Van Calvijn*, 106-108. Vgl. W.J. van Asselt, 'Scholasticism in the Time of Early Orthodoxy (ca. 1560-1620)' in idem (red.), *Introduction to Reformed Scholasticism*, Grand Rapids 2011, 103-131; 107: 'the Arminians and a number of Lutheran theologians preferred the Molinist theory'. Wat de leer bij Hunnius betreft zou ik dat dus betwisten.

40 G. Adam, *Der Streit um die Prädestination im ausgehenden 16. Jahrhundert. Eine Untersuchung zu den Entwürfen von Samuel Huber und Aegidius Hunnius*, Neukirchen 1970, 139. Vgl. Söderlund, *Ex praevisa fide*, 153-159.

van Hunnius' uiteenzetting van de *voluntas antecedens*, in welk decreet juist het geloof inbegrepen is; en dit is in concreto het geloof van bepaalde mensen:

Omdat het geloof in Christus tot de oorzaken van onze feitelijke verlossing behoort, moet God ook in zijn eeuwige bedoeling van de uitverkiezing deze oorzaak geïnccludeerd hebben. Anders zou de conclusie zijn, dat God ons in verloop van tijd op andere wijze heilig wil maken, dan hij in zijn eeuwig raadsbesluit zou hebben besloten. Dat zou het verzinnen van een veranderlijke God betekenen, in weerwil van de Schrift.⁴¹

In dit verband dient men te letten op de precieze omschrijving door Hunnius: Daniel Tossanus (1541-1602) en Gottfried Adam dichten hem de verdedigingslijn toe, als zou God allereerst alle mensen willen redden om dit dan achteraf te beperken tot uitsluitend de gelovigen. Daartegenover benadrukt hij:

Ten eerste antwoord ik: nergens, in welk van mijn geschriften dan ook, wordt de actieve vorm van het werkwoord REDDEN op deze wijze gebruikt, zoals Tossanus stelt. Ik weet namelijk dat God 'actief' alleen diegenen wil redden die in de Zoon geloven. Ik heb het werkwoord in de passieve vorm gebruikt, naar het voorbeeld van de apostel (...): '[God wil,] dat [allen] gered worden.'⁴²

Dat betekent: de vraag of allen gered *zullen* worden is eigenlijk geen theologische vraag; want een antwoord wordt ons hierop niet gegeven, laat staan of de vraag überhaupt belangrijk en vroom is.

41 'Weil dann nun vnter den Vrsachen unserer Seligmachung in der Execution sich auch der Glaub an Christum findet / so muß ja GOTt also im ewigen Fürsatz seiner Gnadenwahl / diese Vrsach mit eyngeschlossen haben / Sonst wurde folgen / daß Gott vns anderst in der Zeit selig machte / als er vns selig zu machen von Ewigkeit in seinem Raht beschlossen hette. Das hieß aller Schrift zu wider / einen wandelbahren Gott getichtet' (A. Hunnius, *Widerlegung der ungegründeten Auflagen, darmit Daniel Hofmann meine christl. Bekändtnis verdächtig zu machen sich unterstanden*, Frankfurt a.M. 1597, 77; vgl. Matthias, *Theologie*, 151).

42 'Primò respondeo, nullibi habetur in ullis meis scriptis verbum activum SERVARE hoc modo usurpatum, ut Tossanus allegat. Scio enim Deum actu velle SERVARE solos credentes in filium. Vsus ego sum ad imitationem Apostoli [1Tim. 2:4] (qui habet infinitivum σωθήναι) verbo passive significante, salvos fieri:' (A. Hunnius, *Opera Latina* 1, Wittenberg 1607, 657; vgl. Matthias, *Theologie*, 153).

Het gaat Hunnius trouwens ook niet om een middenweg tussen (particularistisch) Calvinisme en (universalistisch) Huberianisme (Samuel Huber, 1547-1624). Want het Huberianisme lijdt volgens Hunnius aan dezelfde fout als het Calvinisme: De *fides* maakt geen constitutief onderdeel uit van de verkiezingsraad.⁴³ Voor beiden maakt het geloof geen deel van het heil uit, maar ontvangt de mens met het geloof als intellectuele daad of instrument de uitverkiezing, hetzij als kennisname van de uitverkiezing (Calvijn, Dordrecht),⁴⁴ hetzij als aanname van Gods heilsaanbod (Huber). Het geloof maakt hier geen deel uit van het heil,⁴⁵ maar wordt zich van het heil bewust of neemt het aan.

43 Daarom wordt ook ten onrechte een verbinding gezien tussen Huber en Karl Barth (Graafland, *Van Calvijn*, 520v.).

44 Dordtse Leerregels I, 12: 'De hac aeterna et immutabili sui ad salutem electione, electi suo tempore, variis licet gradibus et dispari mensura, certiores redduntur, non quidem arcana et profunditates Dei curiose scrutando; sed fructus electionis infallibiles, in verbo Dei designatos, ut sunt vera in Christum fides, filialis Dei timor, dolor de peccatis secundum Deum, esuries et sitis iustitiae, etc., in sese cum spirituali gaudio et sancta voluptate observando.' – 'Van hun eeuwige en onveranderlijke verkiezing tot de zaligheid worden de uitverkorenen te gelegener tijd, hoewel in verschillende trappen en met ongelijke mate, verzekerd. Niet als zij de verborgenheden en de diepten van God nieuwsgierig onderzoeken, maar als zij de onmiskenbare vruchten van de verkiezing, die in Gods Woord worden aangewezen (zoals het ware geloof in Christus, kinderlijke eerbied voor God, droefheid naar Gods wil over de zonde, honger en dorst naar de gerechtigheid, enzovoort) in zichzelf met een geestelijke blijdschap en heilige vreugde waarnemen.' en Dordtse Leerregels I, 13: 'Ex hujus electionis sensu et certitudine, filii Dei majorem indes sese coram Deo humiliandi, abyssum misericordiarum ejus adorandi, seipsos purificandi, et eum, qui ipsos prior tantopere dilexit, vicissim ardentem diligendi, materiam desumunt.' – 'Aan het besef en de verzekerdheid van deze verkiezing ontlene Gods kinderen dagelijks meer reden om zich voor God te verootmoedigen, de diepte van zijn barmhartigheden te aanbidden, zichzelf te reinigen en Hem, die hen eerst zo uitnemend heeft liefgehad, vurige wederliefde te bewijzen' (Bakhuizen van den Brink [red.], *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 225-287; *De Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, 198; cursief door MM). – Uiteindelijk hangt de zekerheid van het geloof – ondanks de regelmatige verwijzing naar Christus als grond van de verkiezing – af van de hoedanigheid van het geloof die je zelf (a) moet leren inschatten (zelfbeoordeling), (b) via een (verstandig) syllogisme moet verbinden met de leer van de uitverkiezing en (c) kan beïnvloeden door je te verootmoedigen enz. Dat komt neer op de soortgelijke argumentatie van de middeleeuwse kerk die de absolutie afhankelijk maakt van de waarachtigheid van het berouw over de zonden. Juist daartegen heeft zich Luther zo fel verzet (zie noot 32). – Voor de discussie over de *sylogismus practicus* in de gereformeerde theologie (Calvijn en de Calvinistische theologie) see Muller, *Calvin*, 244-276. Muller (275) stelt dat 'the causal structure of decree and execution that he [Beza] shared with Calvin required that assurance be found not in the decree but in its temporal effects.'

45 Het geloof rechtvaardigt dan eigenlijk ook niet, maar ontvangt bepaalde beloftes.

De stelling dat de *fides* als constitutief moet worden beschouwd voor de predestinatie is de bepalende bijdrage van de leer *ex praevisa fide* en wel om de volgende redenen:

(1) Het is de vraag of men de antinomieën van het complex van de Predestinatieleer binnen de algemene Godsleer (voorzienigheid) in een sluitend leersysteem kan oplossen.⁴⁶ De (antinomieën omzeilende) omschakeling van uitspraken van de *modus* van de leer naar die van preek of pastoraat schijnt zodoende bij de gedachte van de predestinatie onvermijdelijk te zijn – tot aan Karl Barth aan toe, die de uitverkiezingsleer met betrekking tot het individu uiteindelijk in de spreekmodus van de preek tot uiting laat komen.⁴⁷ Dit in acht nemend, lijkt het betrekken van de *fides* in de Predestinatieleer (door Hunnius) en de concentratie op het geloof een geslaagde theorievorming, omdat ze niet uiteenvalt in theologische theorie enerzijds en verkondigde praktijk anderzijds.

Daarmee verschuift het probleem zich natuurlijk naar de vraag naar het ontstaan van het geloof. Dat is echter geen vraag die bij de gelovige of de boetvaardige opkomt. Zij kennen het geloof slechts als een gave van God (van de Heilige Geest).⁴⁸ Daarbij moet benadrukt worden, dat het geloof in Christus (in de verlossing) in geen geval een kwestie van doelbewuste besluitvorming betreft. Geloven is passiviteit, geloof wordt gewekt, de menselijke ziel wordt daardoor gevormd. Geloof kan zich niet tot het heilsaanbod verhouden; geloof bestaat immers pas op grond van het aangeboden, is dus ook geen ‘dispositie’.⁴⁹

Hoe geloof (*mere passive*) effectief gewekt wordt, welke voorwaarden of belemmeringen er van de menselijke kant moeten of kunnen bestaan, waardoor men het evangelie juist wél of niet gelooft, daarover kan de

46 Ook als antinomieën moeten worden geconstateerd, is het de vraag op welke plek in de gedachtegang deze geplaatst worden. Het vasthouden van een soort ‘spanning’ in het theologisch denken (Graafland, *Van Cabvijn*, 9) of een ‘bewegelijke aarzeling’ (9) of ‘onduidelijkheid en beweeglijkheid’ (15) zijn eerder tekenen van een gebrekkige dan van een theologisch te verantwoorden leer.

47 Barth, *Die Kirchliche Dogmatik. Zweiter Band*, 355.

48 M. Luther, *Kleine Catechismus*, hoofdstuk II over het geloof, uitleg van het derde artikel (*Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, Heerenveen 2009, 68).

49 Vgl. noten 17 en 31. – Men kan God niet kiezen; geloof is geen keuze. Waaruit zou men moeten kunnen kiezen? Wanneer God mij zijn genade aanbiedt, dan zijn er maar twee mogelijkheden: of ik heb zijn genade hard nodig, dan is ze me een zegen die ik aangrijpen moet, of ik meen de genade niet nodig te hebben, dan kan ik haar geenszins (h)erkennen. In elk geval besluit ik niet zelf, maar is over mij reeds besloten. Deze beslissing is echter niet de beslissing van de Predestinatieleer, maar van de werkelijkheid als geheel en daarmee van God, als van een verborgen God.

theologie als geloofswetenschap geen uitspraak doen. Deze kan het geloof uitsluitend als door God gewekt benoemen en de plekken aanwijzen waar dit zal gebeuren.

(2) Het begrip *fides* wordt, nog duidelijker dan in de Rechtvaardigheidsleer, niet alleen als een bewustzijnshandeling van theoretische erkenning of als een bewust gekozen vertrouwen begrepen, maar als een zijnsuitspraak, namelijk als een 'zijn in Christus'. Want de uitverkiezing geschiedt in Christus, en het is het geloof dat de mens – niet metaforisch, maar daadwerkelijk – 'in Christus brengt'. Het geloof verandert het zijn, niet alleen het bewustzijn, en is in zoverre 'praktisch'. Ook de gereformeerde leer benadrukt immers de christologische fundering (als middel of juridische rechtvaardiging) van de predestinatieleer, zonder dat – wegens het *decretum absolutum* – sluitend uiteen te kunnen zetten. Christus is hier slechts de grond van de rechtvaardiging van Gods barmhartigheid – een barmhartigheid die dus ook gerechtvaardigd moet worden!

Dienovereenkomstig kan Hunnius zich tegen het verwijt weren, dat hij de opvatting zou vertegenwoordigen, 'dat er in de mens een oorzaak voor zijn uitverkiezing gelegen zou zijn'. Want ook bij de rechtvaardiging ligt de oorzaak niet in de mens, aangezien de mens immers niet door de menselijke passieve 'handeling' van geloven wordt gerechtvaardigd, maar uitsluitend doordat het geloof de mens *extra se* aan *Jesum Christum*, met zijn gehoorzaamheid en heiligste verdiensten vasthecht.⁵⁰ Christus is *in persona* de voltrekking van Gods barmhartigheid.

De functie van het geloof, *extra me* met Christus te verbinden, of de 'excentrische constitutie van de Christen' (Wilfred Joest⁵¹) worden door Hunnius benadrukt, om aan het geloof elke dimensie van *habitus* te ontnemen, en om het niet tot een daad van intellectuele ontvangst te reduceren:

Is het geloof het begin van de uitverkiezing, zoals het de oorzaak ervan is? Of wat betekent het als de uitverkiezing gedefinieerd wordt als eeuwig decreet van God, door welke God vanuit eeuwigheid besloten heeft, alleen diegenen

50 'Daß unserer Gnadenwahl eine Vrsach im Menschen / zu suchen sey / wird mir gleicher Gestalt vngebühlicher Weise zugemessen. Dann auch vnserer Rechtfertigung für Gott vnnd Seligmachung keine Vrsach in dem Menschen gesucht oder gesetzt werden soll. Sintemal auch der Glaub an Christum / wiewohl er in vns ist / so ist er doch weder der Rechtfertigung noch Seligmachung einig Vrsach, so ferr / als er in vns ist / sondern nur allein / wie er ausserhalb vns / Jesum Christum in seinem würdigen Gehorsam vnnd allerheyligsten Verdienst ergreiffet.' (A. Hunnius, *Widerlegung der ungegründeten Auflagen*, 51; vgl. Matthias, *Theologie*, 154).

51 W. Joest, *Ontologie der Person bei Luther*, Göttingen 1967.

heilig te maken, die in Christus geloven: zoals de samenvatting (epitome) van het Concordiënboek het correct beschrijft in de 12^e paragraaf? Wij beweren zonder enige twijfel, dat God in de tijdelijke uitvoering om dezelfde reden de mensen heilig maakt, als dat Hij ze sinds eeuwigheid heeft bedoeld heilig te maken. Omdat Hij echter de mensen in de tijd uitsluitend op grond van zijn barmhartigheid vanwege de in geloof verkregen verdiensten van Jezus Christus heilig maakt, zo heeft hij ook sinds eeuwigheid besloten, ze om deze reden (waartoe het geloof behoort) heilig te maken. En met betrekking tot deze overweging raakt het geloof het geheim van de uitverkiezing. Niet als verdienstelijke oorzaak, waardoor God ons uitverkiest, maar juist als instrumentele oorzaak, die de genade van de uitverkiezende God en de in het evangelie geboden verdiensten van Christus ontvangt: en dus niet ten aanzien van zijn [op grond van het geloof verkregen] waarde, verdienstelijkheid of eigenschap, zoals een bepaalde kwaliteit, habitus of deugd, maar puur in de mate waarin hij zich tot Jezus Christus wendt als tot zijn eeuwige rots en fundament van de eeuwige uitverkiezing.⁵²

(3) De logische afhankelijkheid van de predestinatie van de *fides* verwerpt de gedachte van een *electio seu praedestinatio ad fidem*, zoals deze ook door de Concordiënformule⁵³ nog mogelijk wordt gemaakt. Daarmee is het geloof van de mens niet een realisatie van een door God van weleer besloten keuze, maar een gebeurtenis die in het hier en nu ontstaat – dus in het niet berekenbare samenwerken van Gods ordening en de niet causaal af te leiden menselijke vrijheid. Bijzondere betekenis krijgt de gedachte aan een goddelijk *ordo*, waaraan de mens zich dient te houden. Daarmee wordt

52 'Num fides ingreditur Electionem, ut causa illius? Equidem si Electio definitur, quòd sit decretum aeternum Dei, quo ab aeterno constituerit, omnes & solos eos, qui in Christum Iesum credunt, salvos facere: quemadmodum Epitome libri Concordiae duodecimo paragrapho rectè describit: Indubitanter asserimus, quibus causis Deus in executione temporali propositi sui aeterni salvos faciat homines, iisdem illum ab aeterno constituisse illos salvos facere. Iam vero salvat homines in tempore, sua misericordia propter Christi meritum, per fidem apprehensum: Ergò etiam ab aeterno decrevit, illos his ipsis causis (inter quas & fides est) salvos facere. Et hoc considerationis respectu fides ingreditur mysterium Electionis, non ut causa meritoria, propter quam Deus nos eligat: sed ut instrumentalis, quae gratiam eligentis Dei meritumque Christi in Evangelio oblatum apprehendat: atque sic non quatenus in sua dignitate, merito aut conditione pensatur, ut qualitas quaedam, habitus aut virtus, sed tantummodò, ut illa se habet relatè ad Iesum Christum, tanquam unicam aeternae Electionis petram & fundamentum.' (A. Hunnius, *Opera Latina* 1, 825-826; vgl. Epitome XI, 12 = *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche*, Berlin 1930, 819, 32-36; vgl. Matthias, *Theologie*, 154).

53 Bijvoorbeeld *Solida Declaratio XI*, 8 (*Die Bekenntnisschriften*, 1066).

hij – voor zover hij daarnaar verlangt – op niets anders gewezen dan op het *ministerium verbi divini* in ruime, niet noodzakelijkerwijs tot de kerkelijke eredienst beperkte zin.

(4) De theologie moet zich op het ontstaan en het behoud van het geloof concentreren. Pas met de door Hunnius doorgevoerde Predestinatieleer *ex praevisa fide* kan de Lutherse theologie zich confessioneel als ‘praktische geloofswetenschap’ constitueren, die zich alleen bezighoudt met de verkondiging van het heil – opdat mensen het kunnen geloven.

Conclusie

Indien mijn uiteenzetting van Hunnius’ leer juist is, dan blijkt hier dat de predestinatieleer niet alleen inhoudelijk confessioneel omstreden is (geen overeenstemming tussen Luther en Calvijn), en dat deze niet alleen in nauwe samenhang is te zien met de christologie en de sacramentenleer, maar dat deze ook voor het begrip van theologie als wetenschap en voor de vormgeving van religieuze, confessioneel uiteenlopende levensvormen van fundamentele betekenis is en ten onrechte theologisch gemarginaliseerd wordt. Ze is in waarheid een toetssteen van het gehanteerde begrip van theologie en godsdienst. Tegelijkertijd kan gevraagd worden of Hunnius’ bijdrage wellicht een weg kan wijzen in het dilemma tussen remonstranten en contraremonstranten. Komt deze manier van spreken over verkiezing vanuit het (vooruit gezien) geloof niet eigenlijk meer overeen met de hedendaagse religieuze ervaring – ook van ‘Calvinisten’?⁵⁴

Over de auteur

Dr. Markus Matthias is hoogleraar Lutherana aan de Protestantse Theologische Universiteit, Amsterdam, Postbus 7161, 1007 MC Amsterdam.
E-mail: mmatthias@pthu.nl

54 Mijns inziens hanteert Van den Brink, *Dordt in context*, 149 en 165 feitelijk een verkiezingsleer uit voorzien geloof of een verkiezingsleer die (met Melanchthon) pas achteraf vanuit het geloof kan ontvouwd worden. Zo kan hij spreken over de ‘beslissende [!] betekenis van het persoonlijk geloof en op de zekerheid van het heil die daarmee [!] gepaard gaat’.

License and Permissible Use Notice

These materials are provided to you by the American Theological Library Association, operating as Atla, in accordance with the terms of Atla's agreements with the copyright holder or authorized distributor of the materials, as applicable. In some cases, Atla may be the copyright holder of these materials.

You may download, print, and share these materials for your individual use as may be permitted by the applicable agreements among the copyright holder, distributors, licensors, licensees, and users of these materials (including, for example, any agreements entered into by the institution or other organization from which you obtained these materials) and in accordance with the fair use principles of United States and international copyright and other applicable laws. You may not, for example, copy or email these materials to multiple web sites or publicly post, distribute for commercial purposes, modify, or create derivative works of these materials without the copyright holder's express prior written permission.

Please contact the copyright holder if you would like to request permission to use these materials, or any part of these materials, in any manner or for any use not permitted by the agreements described above or the fair use provisions of United States and international copyright and other applicable laws. For information regarding the identity of the copyright holder, refer to the copyright information in these materials, if available, or contact Atla using the Contact Us link at www.atla.com.

Except as otherwise specified, Copyright © 2021 Atla.